

ҒТАХА 16.21.07

DOI: <https://doi.org/10.62724/202440101>

Ахметова Улжан Төлегеновна*¹

Тарих ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Қазақстан Республикасы, 06001, Атырау қ., Студенттер даңғылы, 1, ulzhan.a67@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-4274-8602

Айса Инабат Бақбергенқызы²

Тарих ғылымдарының магистранты, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Қазақстан Республикасы, 06001, Атырау қ., Студенттер даңғылы, 1, aisainabat2001@mail.ru, ORCID ID: 0009-0006-8054-2628

Аңдатпа. Мақалада Қазақстанның батыс өңіріндегі 1937-1970 жылдар аралығында еліміздің экономикасының қалыптасуына еңбек атқарған мемлекет және қоғам қайраткері Мұхамбет Айтұұлы Исеновтің қоғамдық-саяси, әлеуметтік саладағы ел алдында атқарған қызметі алғаш ғылыми зерттеу аумағына алынып отыр. Тұлғаның қызметі арқылы Қазақстанның мұнайлы аймақтарын дамытуда қосқан үлесі, инфрақұрылымды жетілдіру және аймақтың әлеуметтік жағдайын жақсартудағы рөлі - қазіргі уақытта аймақтық экономикалық даму саясатының қалыптасуына да әсер ететін маңызды фактордың бірі болды. Сондықтан зерттеу елдің тарихи даму жолдарын айқындауда нақты тарихи оқиғаларды қалпына келтіруде өзекті тақырыптардың бірі. Мақалада қоғам қайраткерінің Қазақстанның мұнай өнеркәсібі мен аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуына шаруашылықты ұйымдастырудың ұйытқысы болған қызметі мен өмір жолын зерделеуді мақсат тұттық. М.А. Исеновтың қоғамдық-саяси қызметіне тарихи көзқарас тұрғысынан баға берілді. Еңбектің зерттеу құндылығы Қазақстанның экономикасының дамуына үлес қосқан тарихи тұлғалар тарихын зерттеу арқылы өткен тарихымыздың шынайылығын қалпына келтіруге және жас ұрпаққа патриоттық сезім қалыптастыруға көмектеседі. Қазақстандағы ауыр өндіріс өнеркәсібі және халық шаруашылығы тарихына қатысты және өлке тарихына байланысты зерттеулер тақырыптарға байланысты пайдалануға болады.

Кілт сөздер. Қазақстан тарихы, тұлға, қоғам қайраткері, Мұхамбет Айтұұлы Исеновтің қызметі, өмірі, ғұмырнама, Қазақстан экономикасы, өндіріс, экономика, мұнай-газ, инфрақұрылым

Кіріспе. Мақалада Қазақстанның батыс өңіріндегі 1937-1970 жылдар аралығында еліміздің экономикасының қалыптасып, жан-жақты дамуына және оның құрылымдық өзгерістерін жүзеге асырып, ілгерілетуде еңбек атқарған қоғам қайраткері Мұхамбет Айтұұлы Исеновтің қоғамдық-саяси, әлеуметтік саладағы ел алдында атқарған қызметі алғаш ғылыми зерттеу аумағына алынып отыр. Еліміздің өткен жолында әр аумағы мен әр салаларының дамуындағы тұлғалардың орнын анықтау бүгінгі таңда тарихи ізденісте өзекті мәселелер қатарында. Тұлға қызметі арқылы Қазақстанның мұнайлы аймақтарын дамытуда қосқан үлесі, инфрақұрылымды жетілдіру және аймақтың әлеуметтік жағдайын жақсартудағы рөлі - қазіргі уақытта аймақтық экономикалық даму саясатының қалыптасуына да әсер ететін маңызды фактордың бірі болды. Тұлға Мұхамбет Айтұұлы Исеновтың өмірі мен қызметін зерттеу елдің тарихи даму жолдарын айқындауда нақты тарихи оқиғаларды қалпына келтіруде өзекті. Мақаланы жазуда М.А. Исенов туралы Атырау облысы мемлекеттік архиві қорлары құжаттарымен және «Қайраткерлікке дейінгі жол: Мемлекет және қоғам қайраткері М.А. Исенов туралы» құжаттар жинағы

материалдары [1], сонымен бірге мұнай тарихы саласын зерттеуші т.ғ.д., профессор Ә.Қ. Мұқтардың «Біріншілер (1938-2019 жылдардағы Атырау облысы тарихынан)» монографиясында Мұхамбет Айтұұлының Гурьев облысындағы басшылық кезеңіндегі қоғамдық-саяси қызметі облыстың әлеуметтік-экономикалық және рухани-мәдени дамуына қосқан үлесіне қысқаша сипаттама берген [2]. Тарихшы Л.Б. Бердіғожиннің «Қазақстан мұнай газ өнеркәсібі: кадрлық әлеуеті» атты монографиясында ХХ ғасыр бас кезеңіндегі мұнай-газ өнеркәсібінде кадрлер даярлау мәселесін талқылауда жас маман М.А. Исеновтің өндіріс саласына маман ретінде қалыптасуын атап өтеді [3]. Сонымен бірге мақаланы жазуда мұнай саласының майталмандарының мемуарлары ғылыми айналымға қосылды. Зерттеу объектісіне өлке тарихын және Қазақстанның қазіргі заман тарихының кеңестік дәуірін зерттеу пәні ретінде қарастырдық. Мақаланы жазуда қоғам қайраткері М.А. Исеновтың Қазақстанның мұнай өнеркәсібі мен аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуына шаруашылықты ұйымдастырудың ұйытқысы болған қызметі мен өмір жолын зерделеуді мақсат тұттық. Сондықтан мақалада талқылауымызда алдымызға тұлғаның өмірі мен қызметі туралы барлық деректер көзіне шолу жасау; оның қоғамдағы экономикалық, саяси-әлеуметтік бағытта жүргізген басшылық қызметіне шолу жүргізу және қазақ қоғамының дамуына ықпал еткен қызметінің тарихи маңыздылығына назар аудару міндеттерін қойған болатынбыз. Мақала құрылымына тоқталар болсақ, қоғам қайраткері Мұхамбет Айтұұлы Исеновтың басшылық кезеңінде жүргізілген еліміздің мұнай-газ өндірісі саласындағы, ауыл шаруашылығын жаңғырту, инфрақұрылымдық жобаларды іске асыру және халықтың тұрмыс деңгейін көтеру жолындағы жүргізген реформалары елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпалдасқаны баяндалады. Тұлғаның қоғамдық-саяси қызметіне тарихи көзқарас тұрғысынан баға берілген.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Қазақстанның қазіргі заман тарихының кеңестік дәуірі дереккөздері пайдаланып, ғылыми айналымға шығарылды. Соның ішінде қоғам қайраткерінің қызмет еткен жылдарындағы архив құжаттары мен құжаттар жинағы тарихи талдаудан өтіп, сыни тұрғыда сараланды. Мысалы, Атырау облысы мемлекеттік архиві қорлары құжаттары және «Қайраткерлікке дейінгі жол: Мемлекет және қоғам қайраткері М.А. Исенов туралы» құжаттар жинағы материалдары. Ғылыми зерттеулерден бастап, мемуарлар, естеліктер, өлкетанушылар, журналистер шығармалары салыстырыла ғылыми айналымға қосылды. Зерттеу барысында ғылыми білімнің әдістемесі бойынша жүргізілді. Ғылыми зерттеу жұмыстарына тарихилық, жүйелілік, әлеуметтанулық зерттеулердің әдістері қолданылады. Зерттеуді толыққанды жүргізу үшін сыни тұрғыдан талдау, анализ-синтез әдістері қолданылады. Сонымен бірге тарихи салыстырмалы талдау, деректанулық талдау және ғылыми зерттеулердің басқа да әдістері басты назарға алынды.

Нәтижелер және оларды талқылау. Ел тарихы - ел кеніші. Қазақ елінің дербес ел атануына, өлкенің ілгері дамуына Атырау облысы үлес қосып келеді. Соның ішінде ел экономикасын нығайтуда мұнай, газ өндірісін дамыту, ауыл шаруашылығы және халқымыздың әлеуметтік қорғалуына еңбек еткен мамандар жетерлік. Осынша бай тарихымыз ел алдында еңбек жасаған тұлғаларсыз жазылмайтыны анық. Қазірде ел ардақтаған мамандар ХХ ғасыр бас кезеңінде өндіріс саласына келген жаңа буын мамандардың мұнай саласының сапалық құрамын жақсартып, өндірістің тың серпін беруіне жол ашты. Мұнай саласына келген жас маман 1909 жылдың 25 қарашасында Доссорда дүниеге келген Мұхамбет Айтұұлы өз қолымен жазған өмірбаянында еңбек жолын әке-шешесі жұмыс жасаған «Гогольский» балық кәсіпшілігінде ерте жастан кіріскенін, кейін Доссор мұнай кәсіпшілігіне мал баққанын жазады [4, 1п.]. Бұл кезең жас Мұхамбеттің қазақ елінде өндірістің өркендеу тарихымен байланыста өрбіді. 1911 жылы

Мақат пен Доссор кен орындарының ашылуы жаңа өндіріс саласына мамандарды даярлау кең өріс алған кезең еді. Ауылдан сауатын ашқан Мұхамбет 1924 жылы Доссордағы мұнайшы кадрларды даярлайтын ФЗУ-ға оқуға түседі. Фабрика-зауыт училищесінде алған білімі болашақта мұнай саласында биік белестерді бағындыруға негіз болған еді. ФЗУ қабырғасында 1924 жылы комсомол мүшелігіне қабылданып, аудандық комсомол комитетінің үгіт ұжымына мүше болады. 1928 жылы Орал губерниялық конференциясында губерниялық комитеттің мүшесі болып сайланады. Ал Пленумында бюро мүшелігіне сайланып, кейін бөлім басшысы болып жұмыс атқарады [1, 126]. Одан әрі жас маман Орынбор қаласындағы жұмысшылар факультетіне оқуға түсіп, Орынбор рабфагын 1930 жылы желтоқсанда бітіріп, сол жылы бүкілодақтық коммунистік (болшевиктер) партиясы (одан әрі - БК (б) П) мүшелігіне кандидаты, ал 1937 жылдың маусымында БК (б) П мүшесі болып қабылданады [5, 376 б]. Осылайша, Мұхамбет Айтуұлына өмірдің жаңа кезеңі қалыптасты. Мысалы, 1930 жылы шілдеде Мәскеу мұнай институтының студенті болып қабылданып, оқу кезеңінде комсомол ұйымының жұмысына белсенді қатысады. Мәскеуде оқып жүргенінде қазақ студенттердің білім алуына жағдай жасап, үкімет көмегімен алаңсыз оқып, білікті маман иесі болуына, елге қайтып халық шаруашылығының барлық саласына жемісті еңбек етуіне жағдай жасады. Студент кезінен техникалық ғылым негіздерін терең зерттеуге атсалысты.

1937 жылы «Қазақстанмұнайбарлау» тресі Құлсары кен орнын ашып, сонымен қатар мұнай өндіру мөлшері жылына 300 – 400 мың тоннаға дейін өскен. Бұл Гурьевке дейін мұнай құбырын тартумен қатар мұнай зауытын салу мәселелерін шешу күн тәртібінде тұрды [6, 63 б]. М.А. Исеновті Мәскеу мұнай институтын бітірген соң КСРО Орталық Комитеті ұсынысымен КСРО Ауыр өнеркәсіп халық комиссариатында жұмысқа алынады. 1938 жылдың ақпанында Ембі мұнай тресінің жетекшісі С.А. Гутин, республика басшылары және бірқатар ғалымдар мұнай өнеркәсібін дамытудағы маңызды мәселелерді талқылау үшін Мәскеуге барады. Ауыр өнеркәсіп халық комиссариатының бас маманы Мұхамбет Айтуұлы БК (б) П Орталық Комитетінің хатшысы әрі КСРО Ауыр өнеркәсіп халық комиссары Л.М. Кагановичпен қабылдауында болған [5, 216.]. Бұл қабылдауда қазақ өлкесіндегі мұнай өндірісінде пайдалануға берілген Қосшағыл кенішін ауыз сумен қамтамасыз ету және құбыр тарту, мұнай өңдеу зауыттарын қалыптастыру, Гурьев елді-мекеніне мұнай тасымалдайтын теміржол құрылысының қажеттілігі мәселелері қозғалған. Барлау, іздестіру жұмыстары тездетіліп, 30-жылдары бірқатар кен орындарының ашылуына себеп болды. Елімізде мұнай-газ өнеркәсібінің жақсы шикізат базасын құру қажеттілігі туып, сол тұста соғыс қаупі де төнген кезең болатын. Осындай ел экономикасында маңызы жоғары мемлекеттік тапсырманы орындауда белсене ел алдында қызметімен көрінген Мұхамбет Исенов те болды. Ол әсіресе, Гурьев – Қосшағыл ауыз су құбырын тартуда, Гурьев мұнай өңдеу зауытын тұрғызу және Гурьев – Қандыағаш теміржолын салуда белсене жұмыстанды. Халық комиссариатында топ басшысы қызметін атқара жүріп, 1939-1941 жылдары Түркімен КСРО-да Челекенде құрылыс басшысы қызметін атқарған. Ал 1941 жылы екінші дүниежүзілік соғысқа елін қорғау үшін өз еркімен аттанғандардың бірі болды. Командирлер даярлайтын екі айлық курстан соң миномет дивизиясының взвод командирі болған. Ол қызмет еткен әскери бөлім 1941 жылы 25 қарашада Мәскеу маңында шайқасқа кірген. Майданда басқарма взводының командирі, миномет дивизионының командирінің орынбасары және атқыштар полкінің артиллерия бастығы лауазымдарында шайқасқан. Осындай ұрыстарда ерлікпен жасаған батырлық іс-әрекеттерін бағалап, 1942 жылы «Қызыл Жұлдыз» орденімен марапатталған. Кейін 1943 жылдың аяғында Мемлекеттік Қорғаныс Комитеті «Әскер қатарындағы өнеркәсіп

мамандарын кері шақырту туралы» қаулысы бойынша кері шақырылып, өндіріске араласқан. Жолдама бойынша Ауыр өнеркәсіп халық комиссариатынан мұнай халық комиссариатына жұмысқа тұрады. 1941-1945 жылдарда Орал-Ембі мұнайлы облысында геологиялық зерттеулер белсенді түрде жүргізілді. Іздеу-түсіру және сейсмосбарлау жұмыстарының аясында құрылымдық іздеу бұрғылау ісі Қызылжар, Мұнайлы, Қошқар, және Дүйсеке сынды тұз күмбездері бағытында кеңейтілді. Кейбір күмбездер терең бұрғылау арқылы өнеркәсіптік барлауға енгізілді. Нәтижесінде, Мұнайлы, Жолдыбай және Құлсары аудандарында мұнайдың өнеркәсіптік жатындары анықталып, олар 1960-шы жылдары игерудің басты нысандары ретінде қарастырылды. Сонымен бірге, Маңғыстау облысының геологиялық зерттеу жұмыстары жалғасын тапты. Маңғыстау геологиялық барлау экспедициясының аға геологы Чувелевтің «Краткая пояснительная записка. К вопросу о полезных ископаемых на Мангышлаке» еңбегінде Маңғыстау таужыныстарының антиклиндік сипаттағы құрылымы мен диапиризм белгілері мұнай шоғырларының болуы ықтималдығын атап өтеді. Төбешік ауданында, Форт-Шевченкодан 50 км қашықтықта Ханға-Баба антиклиннің төменгі бор түзілімдерінде мұнай бар екендігінің анық белгілері бар тау жыныстары табылды [7, 266.]. Сөйтіп, маман М.А. Исенов 1944-1947 жылдарда КСРО Мұнай Өнеркәсіп Министрлігінде аға инженер, сектор меңгерушісі, одан кейін басшы кадрлар басқармасы бастығы орынбасары қызметтерде болады. 1943 жылы жазынан бастап ол Қазақстанда американдық жоба бойынша елімізде алғаш рет Гурьев қаласында салына бастаған мұнай айыру зауытының құрылысын қадағалаған [5, 27 б.].

Кейін 1947 жылы Қазақстан КП ОК өтініші бойынша партиялық жұмысқа жіберіліп, Гурьев облыстық партия комитетінде, кейін Қазақстан КП ОК аппаратында жұмыс істеді. Сондай-ақ, біраз уақыт Қазсовнархоздың отын өнеркәсібі басқармасының бастығы және Қазсовпрофтың хатшысы болып қызмет атқарған. Соғыс кезінде өлкенің біраз шаруашылығы күйрегені белгілі. Екінші дүниежүзілік соғыс аяқталысымен өлкеде күйреген шаруашылықты қалпына келтіру жұмыстары жүргізілді. Мысалы, Қазақ Ғылым Академиясының басшысы Қ.И. Сәтпаев ірі салалар бойынша ғылыми-зерттеу институттарының ұйымдастырып, ғылыми жұмыстардың ауқымы кеңейіп, ғылыми зерттеулерге мемлекет деңгейінде жоспарлар құрылды. Бірнеше салада арнайы ұйымдастырылу шаралары қолға алынды. Осындай өндіріс саласындағы жауапты ұйымдастырушылардың арасында М. Исенов те болды. Ол КСРО Мұнай өнеркәсібі министрлігінің білікті де тәжірибелі маманы ретінде аса жауапкершілікпен іс атқарды. Осы жылдардың қарсаңында мұнай құбырлары іске қосыла бастады. Атыраудан Самараға қарай төселген болат құбыр бойында қуатты мұнай айдау пункттері іске қосылды. Атасақ, Карманова, Индербор, Сахарная, Самара жерімен мұнай тасымалданатын құбырлар салынды. Өзен – Атырау – Самара желісімен мұнай тасымалдаушы құбырлар да іске қосылды [8, 14 б.]. Аталған мұнай құбырларын салу, жаңа мұнай кендерін ашу секілді қызу жұмыс жасалған кезде Мұхамбет Исенов министрлікте жауапты қызмет атқарған кезде өзіне тапсырылған жұмысты аса жауапкершілікпен атқарған. Осы жылдарда өзімен бірге жұмыс жаасқан Атыраулық мұнайшы Сафи Өтебаев, Тарбай Шәукенов сынды тұлғалар қазақ өлкесіндегі мұнай кәсіпшілігінің дамуында, осы аталған үштіктің маңызы зор болатын. Мұхамбет Айтуұлы – барлық істің ұйымдастырушысы әрі мұнай өндірісін дамытуда кездесетін мәселелер мен оның шешілу жолын ұсынса, Тарбай Шәукенов оны Орталық Комитет басшыларына жеткізсе, Сафи Өтебаев шаруашылық пен уақыт талабына сай келетін жобаларды іске асыруға көмектескен [5, 35 б.]. Аталған үштік Ембі мұнай кәсіпшілігінде туындаған мәселелердің себебін анықтауға, өндірісті интенсификациялау шараларын құрастыруға ғылыми зерттеу институттарын, белгілі ғалымдар мен тәжірибелі мамандарды

жұмылдырып отырған. 1950 жылдары қазақ өлкесінде зерттелуі қажет кен орындар саны біртіндеп көбейе түсті. Қаратон, Тереңөзек, Мұнайлы, Қарсақтай кен орындары ашыла бастады. Барлау жұмыстары Үстіртке, Маңғыстау ойына және Еділ-Жайық қос өзен аралығына бағытталды. Еділ-Жайық қос өзен аралығында мұнай бары елуінші жылдардың бас кезінде анықталып, ғылыми тұрғыда зерттеліп, дәлелденген жылдар болды. Алғашқы геофизикалық барлау-бұрғылау жұмыстары 1957 жылы қолға алынды. Бұрғылау нәтижесінде төменгі Мартыши кен алаңының төменгі бор және юра қабаттарында өндірістік мұнай қоры бар екендігі анықталып, 1963 жылы осы жердегі ұңғыдан алғашқы мұнай тасқыны пайда болды. Алғашында 10 мм. штуцермен тәулігіне 117 текше метр таза мұнай беріп тұрды [9, 12 б.]. Міне, осындай зерттеулер өз нәтижесін беріп, жаңа мұнай өндірісі мемлекетке өз өнімін беріп жатты.

Ірі көлемді жұмыстар қызу жүріп жатқан 1952-1962 жылдарды Мұхамбет Айтуұлы орталық аппаратта, Қазақ кәсіподақ кеңесінің отын өнеркәсібі басқармасының басқарған болатын. Қызмет жасаған жылдары мұнай өнеркәсібімен шектелмей, газ, көмір салаларының ұйымдастыру қызметтерін қоса атқарды.

Бұл жылдар геологиялық барлау жұмыстарының кең бағдарламасының жүзеге асырылуымен және Маңғышлақта жаңадан ашылған ірі мұнай және газ кен орындарының игерілуімен сипатталады. Сондай-ақ, Ембі ауданындағы және Орал – Еділ өзенінің арасындағы табиғи-климаттық жағдайлары қиын, қол жетімділігі шектеулі, артта қалған аймақтардағы мұнай кен орындарын игерудің басталуы да осы жылдарға сәйкес келді. Мұхамбет Айтуұлының пікірінше, көлік, энергетика, су шаруашылығы, құрылыс және кадр-элеуметтік проблемаларды шешпей, табиғи байлықтарды кең көлемде игеру және шөлейт аймақты жандандыру мүмкін емес еді. Осы негізгі проблемалардың шешілмеуі әрдайым экономикалық және мәдени дамудың маңызды факторы болып қалып отырды. 1958 жылдың аяғында Гурьевте Қазақ КСР Геология және жер қойнауларын қорғау министрлігі мен Батыс Қазақстанның барлық мұнай іздестіру бұрғылау кәсіпорындарын біріктіруші батыс қазақстандық геологиялық басқарма құрылды [10, 43 б.]. Мұхамбет Айтуұлы қызмет еткен уақытында БКГБ Каспий маңы ойпаттарының, Маңғыстау өлкесінің мұнай кен орындарын ашуға тікелей атсалысты. Осы жылдары сонымен қатар, тау-кен металлургия комбинаты, әртүрлі бейіндегі зауыттар, құрылыс ұйымдарының ірі базалары құрылды. Тұрғын үй, мәдени-тұрмыстық объектілер, жұмысшы кенттері және мұнай-химия зауыттары, драмтеатр, әуежай, тоғыз қабатты қонақ үйі, «Орбита» телеорталығы, сауда орталығы және басқа да тұрғын үй-тұрмыстық объектілер Гурьев қаласында бой көтерді. Барлық проблемалар толық шешілмегенімен, осы жылдардағы үлкен ұжымдардың күш-жігерінің арқасында аймақ түбегейлі өзгерді. Кейінгі жылдары Гурьев облысының құрамынан дербес Маңғыстау облысы бөлінді, бұл өнеркәсіптік-көлік, энергетика, мұнай кәсіпшілігі, тау-кен металлургиясы және басқа да салалардың күрделі құрылыс көлемін ұлғайтты.

1960 жылы желтоқсаннан Қазақ Халық шаруашылығы Кеңесінде (Совнархоз) қызметке жіберілсе, 1962 жылы кәсіподақ хатшысы, ал 1963-1964 жылдары Батыс Қазақстан өлкелік партия комитетінің хатшысы болып қызмет атқарған [2, 74б.]

1964 жылы 24 қыркүйегінде Қазақстан КП Батыс Қазақстан өлкелік комитеті хатшысы Н. Журиң: «М.Исенов тәжірибелі басшы, өлкедегі ұйымдастыру және өндіріс, құрылыс мәселелерін табандылықпен шешеді. Жұмыста жігерлі, өзіндік пікірі бар, ең бастысы шебер ұйымдастырушы», -деп жоғары баға берген. Сол кезеңде Отаны алдындағы адал қызметі үшін М.А. Исеновті «Еңбек Қызыл ту» (1948ж.), «Құрмет белгісі» (1956ж.), ордендерімен, «Ерлігі үшін» (1941ж.), «Москваны қорғағаны үшін» (1945ж.), «Германияны жеңгені үшін» (1945ж.), «Ерен еңбегі үшін» (1945ж.), «Тың жерлерді игергені үшін» (1958ж.) медальдарымен марапатталды [2, 14, 74 б.]. Тұлғаның

ел алдында аянбай жасаған еңбегі осылайша бағаланды. Ал 1964 жылы 28 желтоқсанында Қазақстан КП Гурьев облыстық комитетінің ХІҮ конференциясында Мұхамбет Айтуұлын Гурьев облыстық партия комитетінің бірінші хатшылығына сайлайды [11, 305п.]

М.Исенов елдегі жаңа қайта құрулардың басында болады, атасақ, 1964 жылы 31 желтоқсанда Махамбет, Ембі өндірістік аудандары жойылып, Балықшы, Индер, Ембі аудандары құрылады. Сонымен бірге Есбол ауданының атауы Индер атауына өзгертілген. Желтоқсан пленумынан соң Гурьев облысы Батыс Қазақстан өлкесі құрамынан жеке облыс ретінде бөлініп шығады. Бұл облыстың жаңа қарқынмен дамуына жол ашты. Осы қызметі кезеңінде 1965 жылы 25-26 маусымда өткен пленумда Гурьев облысы үшін маңызды сала ауыл шаруашылығының жәйі және одан әрі бұл саланы дамыту мәселелерін қарастырады. Ауыл шаруашылығы саласы туралы бас баяндаманы С.Құбашев жасап, облыста аналық малдарды көбейту, малдарды қыстатып, қыстан алып шығу, мал азығын даярлау мәселесіне, оның ішінде елдің табиғат ерекшелігіне байланысты суармалы егістікті Индер, Махамбет аудандарында дамыту ісінің тиімділігі айтылды. Баяндамашы Балықшы, Теңіз, Индер, Қызылқоға, Маңғыстау, Махамбет, Ембі аудандарының орналасу табиғи ерекшеліктерін ескере отыра, еділбай, қаракөл қойларын, ірі қарадан қызыл-далалық, қазақтың ақбас сиырын түрлерін өсіруді ұсынды [12,16п.].

Осы жылдардағы қызметінде ірі мамандандырылған бөлімшелер мен салалық одақтас министрліктердің қатысуы үлкен рөл атқарды. Қалалық шаруашылықтарды игеруді жүзеге асыру үшін көптеген одақтас министрліктердің ірі ұйымдары тартылды, бұл үлкен бағдарламаның тиімді жүзеге асуына мүмкіндік берді. Білікті жұмысшылар мен мамандар елдің әртүрлі облыстары мен республикаларынан шақырылды. Күрделі құрылыс пен өндірістік мәселелерде жұмысшылардың еңбек жағдайларын жақсарту, еңбекақыны арттыру, және барлық қажетті заттармен қамтамасыз ету сияқты шаралар қабылданды. Мұның бәрі аймақ экономикасының дамуына үлкен көңіл бөлуді және іске асырылып жатқан іс-шаралардың ауқымдылығын көрсетеді. 1960-1970 жылдары Гурьев облысы капитал салу және күрделі құрылыс көлемі бойынша Қазақстанның облыстары арасында бірінші орындардың бірін иеленді. Бұрын республикалық және бірлескен ұйымдардың басшыларының қатысуы сирек кездесетін жағдай болса, бұл жылдары министрліктердің, орынбасарлардың және басшы қызметкерлердің белсенділігі артты. Осы жылдары Министрлер Кеңесінің төрағасы, оның бірінші орынбасары, және бірқатар одақтас министрлердің басшылығымен 17 республикалық министрлік келді [5, 379 б.]. Аталған басшылардың қатысуы ведомстволық бөлімшелердің қызметін үйлестіруге, жедел мәселелерді шешуге және перспективалық мәселелерді бірлесіп әзірлеуге мүмкіндік берді. Бұл кеңесте министрлердің сапарының қорытындылары талқыланып, туындайтын мәселелерді шешу мен нақты көмек көрсету үшін шаралар қабылданды.

1965 жылдың жазы өндіріс үшін қолайлық туғызды. Бұл сөзімізге дәлел Өзен мұнай кенінің өндіріске араласуы еді. Өзен мұнай өндірісінен алынған мұнай Гурьевке тасымалдана бастады. 1965 жылы 10-шілде күні Өзен-Маңғыстау-Гурьев теміржол құрылысы пайдалануға берілді. Мұнда арнайы мұнай құюға арналған цистерналары бар поездар жүрді [13, 34 б.].

Гурьев облысы басшылығы қызметінде кәсіби мұнайшы ретінде мұнай өнеркәсібінің дамуына ерекше назар аударды. 1966 жылы қаңтар айында Мақат, Өзен аудандары құрылып, аудан орталығы ретінде Доссор, Өзен поселкалары бекітілді. Сонымен бірге осы жылдың 25 сәуірінде Гурьев ауданы Балықшы ауданы болып, ал Консерві комбинаты поселкасы Балықшы поселкасы болып өзгертілді [14,6-10п.]. Ел ішіндегі тынымсыз жүргізілген жұмыстар нәтижесінде КСРО Мұнай өнеркәсібі

министрлігінің 1964 жылғы бұйрығымен Маңғышылақ мұнай бірлестігі, Өзен мұнай кенішінің ашылуында жемісті болды. Дәлірек айтсақ, Маңғыстаудағы мұнай атқылауы Жетібай кен орнында пайда болды. Жетібай мұнай барлау алаңындағы №6 ұңғыдан 2383-2389 метр тереңдік аралығынан қуатты мұнай бұрқағы атылған [15, 5 б.]. Атқарылған жұмыстар өз жемісін беріп, Маңғыстау түбегінде өндірісті территориялық басқарудың тұтас жүйесі қалыптасты.

Олыстың рухани-мәдени саласының дамуына айрықша назарында болды. Оған мысал ретінде, 1966 жылы 9 шілдеде Махамбет бабамыздың сүйегін зерттеуде республика көлемінде аудан басшыларымен, ғалымдар мен зиялылармен, ел ішінде көнекөз қарттармен бірлесе отыра қабірін қазуды ұйымдастырған болатын.

Бұл жылдары жұмысқа жастайынан араласқан Мұхамбет Айтуұлы Қазақстанның батыс аймағы өндірісінің белді ысылған маманы ретінде ел алдындағы ұйымдастыру қызметтері осылайша еңбегінің жемісін берді.

Қорытынды. Мұхамбет Айтуұлы аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуына оң әсер етіп, қалалық шаруашылықтарды дамытуға және халықтың тұрмыс деңгейін көтеруге үлкен үлес қосып, адал қызмет атқарды. Ол партия облыстық комитетінің бірінші хатшысы қызметін атқара отырып, өзінің кәсібилігі мен халқына адалдығын әрдайым сақтап, қазақ елімен бірге қатарда еңбек етті. 1970 жылдан бастап, Қазақстан ОК жанындағы комсомол ардагерлерінің республикалық кеңесінің мүшесі болып қызмет атқарды. М.А. Исеновтың жұмысы мен қызметі елдің дамуына, жастардың тәрбиесіне және қоғамдық өмірге зор ықпал етті. Мұнай өндірісінің заманауи технологиялары мен басқару жүйесін игерген Мұхамбет Айтуұлы кейінгі жылдары мұнай-газ саласында табысты еңбек етіп, Қазақстанның индустриялық дамуына елеулі үлес қосты. Оның қызметі мен өмір жолы ұрпақтарға өнеге болып, мұнай өндірісінің алғашқы қалыптасу кезеңдерінен бастап, еліміздің энергетикалық әлеуетін нығайтуға дейінгі процестерде ерекше орын алады. Ол өндірістің бар саласына жаңа буын мамандар даярлау ісіне, олардың қалыптасуына жағдай жасады.

1970 жылы 28 сәуірде өткен Гурьев облыстық партия комитетінің X пленумы Қазақстан КП Орталық Комитеті С.Н. Имашев ұсынысымен М. Исеновті зейнеткерлікке шығарып, орнына Саламат Мұқашевті сайлады. Қоғам қайраткері отбасы зайыбы Софьямен, ұлдары Ержігіт, Серік, қызы Әселмен Алматы қаласына қоныс тепті. Мұхамбет Айтуұлы 1992 жылы 3 қазанда Алматыда дүниеден озады [2,76б.]. Мұхамбет Айтуұлының ел алдында атқарған қызметінің үлесі Атырау облысы қазірде өндірісі дамыған, ел қазынасын толтырып отырған мұнайлы өлкеге айналды.

1991 жылдан кейін, мұнай секторының дамуы жаңа кезеңге қадам басты. Елдің энергетикалық әлеуетін арттыру мақсатында шетелдік инвестициялар белсенді түрде тартылды. 1993 жылы Теңіз және Қашаған сынды ірі кен орындары халықаралық мұнай нарығының назарын өзіне аударды. Бүгінде Қазақстан әлемдегі негізгі мұнай өндіруші елдердің бірі ретінде танылып, мұнай секторы ел экономикасының басты тірегі саналады. Мұнай экспорты ұлттық экономиканың тұрақты дамуына және әлеуметтік бағдарламалардың жүзеге асуына айтарлықтай үлес қосуда.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Қайраткерлікке дейінгі жол: Мемлекет және қоғам қайраткері М.А. Исенов туралы [Текст] / Құжаттар жинағы – Атырау: ИП «ASSEM», 2022. – 170 б.

2 Мұқтар, Ә.Қ. Біріншілер (1938-2019 жылдардағы Атырау облысы тарихынан) [Текст] / Ә.Қ. Мұқтар – Алматы: Арыс, 2020. – 328 б.

3 Бердіғожин, Л.Б. Қазақстан мұнай газ өнеркәсібі: кадрлық әлеуеті [Текст] / Л.Б. Бердіғожин – Алматы: Өлке, 2012. – 68 б.

- 4 Атырау облыстық мемлекеттік архиві. 2 қ., 2 т., 7830-іс.
- 5 Құлиев, Ж. Мұхамбет Есенов [Текст] / Ж.Құлиев – Алматы: «Мұнайшы» қоғамдық қоры, 2007. – 180-227 б.
- 6 Сухамбердиев, М. Мұнайлы Маңғыстау [Текст] / М. Сухамбердиев – Алматы: Нұрлы Әлем, 2008. – 320 б.
- 7 Бозданұлы, Б., Төлеуішов, Ә. Қара арна: кеше және бүгін. [Текст] / Б. Бозданұлы, Ә. Төлеуішов – Алматы: Өлке, 2004. – 150 б.
- 8 Ғабдешұлы, Қ. Жылдар және адамдар [Текст] / Қ. Ғабдешұлы – Алматы: Арыс, 2003. – 56 б.
- 9 Бектенов, М. Қос өзен мұнайшылары [Текст] / М.Бектенов – Алматы, 2008. – 499 б.
- 10 Аманниязов, Қ., Ахметов, Ә., Қожахмет, Қ. Қазақстанның мұнай-газды аймақтарының геологиясы [Текст] / Қ. Аманниязов, Ә. Ахметов, Қ. Қожахмет – Астана: «Фолиант», 2010. – 305 бет.
- 11 АОМА. 1 қ., 1 т., 3754 іс
- 12 АОМА. 1 п. қ., 1 т., 3803 іс
- 13 Айдарбаев, Ж. Қазыналы түбектің тарландары [Текст] / Ж. Айдарбаев // Қазақ мұнайының ардақтылары. Өмірбаян сериясы – Алматы: «Мұнайшы» қоғамдық қоры, 2011. – 134 б.
- 14 АОМА. 855 қ., 1 т., 97 іс
- 15 Маңғыстау мұнайына – 55 жыл [Текст] // Ақтау: Жетібаймұнайгаз өндірістік басқармасы, 2016. – 27 б.

REFERENCES

- 1 Kairatkerlikke deingi zhol: Memleket zhane kogam kairatkeri M.A. Isenov turaly [The path to activism: about the state and public figure M. A. Isenov]. Atyrau: IP «ASSEM», (2022): 170 b. – (In Kaz)
- 2 Mukhtar, A.K. Birinshiler (1938-2019 zhyldardaу Atyrau oblysy tarihyнан) [The first ones (from the history of Atyrau region in 1938-2019)]. Almaty: Arys, (2020): 328 b. – (In Kaz)
- 3 Berdigozhin, L.B. Kazakhstan munai gaz onerkasibi: kadrlyk aleueti [Oil and gas industry of Kazakhstan: personnel potential]. Almaty: Olke, (2012): 68 b. – (In Kaz)
- 4 Atyrau oblystyk memlekettik arhivi. 2 қ., 2 т., 7830-іс.
- 5 Kuliev, Zh. Muhambet Esenov. [Mukhambet Yessenov]. Almaty: «Munaiшы» kogamdyk kory, (2007): 180-227 b. – (In Kaz)
- 6 Suhamberdiev, M. Munaily Mangystau [Munaili Mangystau]. Almaty: Nurly Alem, (2008): 320 b. – (In Kaz)
- 7 Bozdanuly, B., Toleuishov, A. Kara arna: keshe zhane bugin. [Black channel: yesterday and today]. Almaty: Olke, (2004): 150 b. – (In Kaz)
- 8 Gabdeshuly, K. Zhyldar zhane adamdar [Years and people]. Almaty: Arys, (2003): – 56 b. – (In Kaz)
- 9 Bektenov, M. Kos ozen munaishylary [Double River oilmen]. Almaty, (2008): 499 b. – (In Kaz)
- 10 Amanniyazov, K., Ahmetov, A., Kozhahmet, K. Kazakhstannyn munai-gazdy aimaktaryнын geologiyasy [Geology of oil and gas regions of Kazakhstan]. Astana: Foliant, (2010): 305 bet. – (In Kaz)
- 11 АОМА. 1 қ., 1 т., 3754 іс
- 12 АОМА. 1 п. қ., 1 т., 3803 іс

13 Aidarbaev, Zh. Kazynaly tubektin tarlandary [Tarlans of the treasure Peninsula]. Almaty: «Munaishy» kogamdyk kory, (2011): 134 b. – (In Kaz)

14 АОМА. 855 к., 1 т., 97 is

15 Mangystau munaiyna – 55 zhyl [Mangystau oil-55 years]. Aktau: Zhetibaimunajgaz ondiristik baskarmasy, (2016): 27 b. – (In Kaz)

ЖИЗНЬ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОБЩЕСТВЕННОГО ДЕЯТЕЛЯ М. А. ИСЕНОВА (1909-1992 ГГ.)

Аннотация. В статье впервые на основе научных исследований рассматривается деятельность государственного и общественного деятеля Исенова Мухамбета Айтуевича в общественно-политической и социальной сферах западного региона Казахстана в период с 1937 по 1970 годы. Вклад известных деятелей в развитие нефтяных регионов Казахстана, их роль в совершенствовании инфраструктуры и улучшении социального положения региона - в настоящее время стали одним из важнейших факторов, влияющих и на формирование региональной политики экономического развития. Поэтому в этом плане тема исследования является актуальной и способствует восстановлению картины реальных исторических событий, определявших пути исторического развития страны. В статье решаются задачи по изучению деятельности и жизненного пути общественного деятеля, внесшего значительный вклад в организацию и укрепление нефтяной промышленности Казахстана и социально-экономического развития региона. С исторической точки зрения дана оценка общественно-политической деятельности М. А. Исенова. Исследовательская ценность работы заключается в ее способствовании восстановлению подлинных страниц нашего прошлого путем изучения истории деятельности видных личностей, внесших вклад в развитие экономики Казахстана. Помимо этого можно отметить ее значимость в воспитании патриотизма у подрастающего поколения. Данное исследование, касающееся истории развития отраслей промышленности и народного хозяйства в Казахстане, в зависимости от тематики можно использовать и при изучении истории края.

Ключевые слова. История Казахстана, личность, общественный деятель, деятельность Исенова Мухамбета Айтуевича, жизненный путь, экономика Казахстана, производство, экономика, нефтегазовая отрасль, инфраструктура.

LIFE AND WORK OF THE PUBLIC FIGURE M. A. ISENOV (1909-1992)

Abstract. In the article, the activities of the state and public figure Mukhambet Aituovich Isenov, who worked in the western region of Kazakhstan for the formation of the country's economy in the period from 1937 to 1970, in the socio-political and social sphere, are taken into the territory of scientific research. The contribution of the person through his activities in the development of oil regions of Kazakhstan, the improvement of infrastructure and the role in improving the social situation of the region has become one of the most important factors affecting the formation of the Regional Economic Development Policy at the moment. Therefore, the study is one of the most relevant topics in the reconstruction of specific historical events in determining the ways of historical development of the country. The article aims to study the activities and life path of a public figure, which became the basis for the organization of the economy in the oil industry of Kazakhstan and the socio-economic development of the region. The socio-political activities of M. A. Isenov were evaluated from the point of view of a historical perspective. The research value of the work helps to restore the authenticity of our

past by studying the history of historical figures who have contributed to the development of the economy of Kazakhstan. Studies related to the history of heavy industry and national economy in Kazakhstan and related to the history of the region can be used depending on the topics.

Key words. History of Kazakhstan, personality, public figure, Mukhambet Aituuly Isenov activity, life, Life, economy of Kazakhstan, production, economy, oil and gas, infrastructure